

ČESKOSLOVENSKO-SOVĚTSKÁ SMLOUVA Z ROKU 1943 – ZÁKLAD SPOLUPRÁCE A PŘÁTELSTVÍ

Bohumil Kučera

Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik podepsaná 12. 12. 1943 v Moskvě je jedním z nejvýznamnějších mezinárodních aktů v naší novodobé historii. Zde poprvé bylo zakotveno neotřesitelné přátelství mezi národy Československa a Sovětského svazu, zde byl dán počátek našeho budoucího pokojného vývoje k socialismu; přesto, že Československo bylo v době uzavření smlouvy buržoazním státem. Právě tato smlouva otevřela oči miliónům pracujících, ukázala úspěchy socialistického státu, v němž je odstraněno vykořisťování a získala nesmírné sympatie našeho lidu k Sovětskému svazu. Ukázala i bezmeznou snahu Sovětského svazu bojovat za mír a bezpečnost, osvobodit národy ujařmené fašismem a spolu s tím zajistit svobodný rozvoj všem národům světa.

I.

Sjednání této smlouvy, její uzavření a podpis byly záležitostí velmi složitou a byly výsledkem dlouhého vývoje. Londýnská emigrantská vláda nebyla totiž perspektivou dohody se Sověty nijak nadšena a vlastně s ní původně nepočítala. V prvních fázích války počítala s poválečným uspořádáním Evropy vysloveně pod britským vlivem a zaměřovala se na utužení styků s Velkou Británií a na ztotožnění s jejími záměry na poválečné evropské řešení. Vláda měla zcela buržoazní charakter a nepočítala při obnovení ČSR ani s podstatnou demokratizací ani uspořádáním sociálních poměrů jinak než před Mnichovem. Na Velké Británii byla zcela závislá a tuto závislost uznávala, i když mezinárodního uznání se jí dostalo jen díky SSSR a to v dohodě o válečné spolupráci z 8. 7. 1941.¹⁾

Do té doby Velká Británie nepokládala ani za nutné Československou vládu oficiálně uznat. Teprve po československo-sovětské dohodě

¹⁾ Dr. E. B e n e š, Šest let v exilu a druhé světové války, Praha 1947, str. 458.

vláda "Jeho veličenstva" pověřila svého vyslance u Dr. Beneše a považovala "právní postavení presidenta a vlády Československé republiky za totožné s postavením ostatních spojeneckých hlav států a vlád...." jak sdělil ministr zahraničních věcí Antony Eden ministru Janu Masarykovi dne 18. 7. 1941.²⁾

Dr. Beneš od počátku své emigrace počítal s vítězstvím Velké Británie a Spojených států v příští válce a chtěl se o ně opřít. Ve svém dopise ze 27. ledna 1939 odeslaném politickým činitelům v Československu o tom mimo jiné říká: "... Ostatně vítězství Západu je jediná eventualita, jež by umožnila Evropu zase sociálně zkonsolidovat pomocí Anglie a Ameriky a zabránit buď úplnému chaosu a rozvratu sociálnímu anebo přímo bolševictví ...".³⁾

Ve svých začátcích tedy londýnská vláda počítala s návratem k předmnichovské republice. V jejích plánech bylo utvoření československo-polské federace pod egidou Velké Británie. Tuto záležitost projednávala s polskou londýnskou emigrací, která byla otevřeně protisovětská. Sama československá vláda měla podobná stanoviska, i když je otevřeně nehlásala. Ještě v lednu 1942 ujišťoval Bedeš Edena, že "my se komunismu nebojíme" a že "náš národ má všechny předpoklady, aby mu čelil a aby ho absorboval." Stejně tak státní ministr H. Ripka ubezpečoval ještě v březnu téhož roku britského vyslance Nicholse, že "... si nepřejeme, aby Rusko nabylo jednostranně převážného vlivu v Československu....".⁴⁾

Vládní kruhy Velké Británie, přestože Británie byla členem protihitlerovské koalice a spojencem SSSR, zachovávaly své protisovětské stanovisko z doby před válkou a měly za to, že SSSR v této válce neobstojí nebo při nejmenším, že z války vyjde tak oslabený, že mír bude diktovat Velká Británie a její spojenci.

Celou tuto koncepci britské vlády i londýnské vlády československé však plně vyvrátil průběh války. SSSR nejen že vydržel strašlivý útok nacistického Německa a jeho spojenců, ale docílil prvních vítězství ještě v r. 1941 pod Moskvou, a přes další strašné ztráty a neúspěchy zadržel postup nacistických armád, a rozdrtil je v lednu 1943 u Stalingradu a v srpnu dalšími tvrdými údery u Kurska. Po těchto vítězstvích pak rozvinul ofenzívu na celé frontě a vyháněl okupanty ze své země. Jen během r. 1943 do podzimu ustoupily nacistické armády o 600 - 700 km k západu. To nebyl již ústup, ale útěk pod ranami kru-

2) Tamtéž, str. 459.

3) Tamtéž, str. 35.

4) Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války 1941-1945, Praha 1960, Dok. č. 10 a 14.

tých porážek, z nichž se již nacisté nevzpamatovali. Tím se změnila celá mezinárodní situace.

Československý lid sledoval boj Sovětského svazu a ani v dobách nejtěžších neztrácel víru v tohoto osvědčeného spojence z r. 1938, kdy jím československá vláda opovrhla. Sporádkami nacistických armád stoupal doma aktivní odpor proti okupantům a zájem o poválečné uspořádání našeho státu. Uznání londýnské vlády a její návrat domů bylo nezbytně podmíněno úpravou jejího poměru k Sovětskému svazu. Samotné londýnské vládě začínalo být zřejmé, že bez dohody se Sovětským svazem nebude možné po válce řešit žádnou evropskou otázku.

Sovětský svaz od počátku války, kdy byl napaden a v souvislosti s tím se dostal do těžké krizové situace, nemyslel jen na osvobození své země od německých okupantů. Již tehdy se rozhodl přinést svobodu ostatním národům zotročeným nacistickým Německem. Tento úkol formuloval J.V. Stalin ve svém projevu na zasedání moskevského sovětu poslanců pracujících dne 6. listopadu 1941, v den 24. výročí Velké říjnové socialistické revoluce: "Nemáme a nemůžeme mít takové cíle války jako vnucování své vůle a režimu slovanským a ostatním zotročeným národům, které čekají na pomoc. Naším cílem je pomoci těmto národům v jejich osvobozeneckém boji proti hitlerovské tyranii a potom jim dát právo svobodně se zaříditi na svém území tak, jak budou chtít...".⁵⁾

Osvobozenecký charakter války SSSR proti nacistickému Německu byl od počátku jasný, ale zde byl slavnostně vyhlášen a garantován nejvyšším představitelem SSSR před celou světovou veřejností. S vítězstvími Sovětského svazu nad nacistickými armádami stoupala jeho autorita v celém světě a v lidových masách. Stalo se jasným, že se stává jedním z hlavních, ne-li vůbec hlavním garantem světového míru. Nejen doma ve vlasti se upínaly k SSSR všechny naděje, ale také v emigraci samé rostly sympatie pro SSSR, a to jak v emigraci západní, tak i moskevské. I zde se otevřeně projevíly snahy opřít se o SSSR pevněji než bylo milé londýnské vládě.⁶⁾

Tyto snahy se vyskytly i přímo v orgánu londýnské vlády, v jejím politickém výboru. Politický výbor Státní rady se dne 14.4.1943 usnesl na zprávě o činnosti ministerstva zahraničí, v níž se říkalo: ".... středoevropská oblast může být konsolidována jen ve spolupráci s velkými spojenými mocnostmi - Sovětským svazem, Velkou Británií a Spojenými severoamerickými státy.... Vyloučení Ruska ze světové politiky nemůže se po trpkých zkušenostech více opakovat, bez spolupráce

5) J.V. S t a l i n, O velké vlastenecké válce Sovětského svazu, str. 22.

6) Viz Prohlášení českých kulturních a politických pracovníků z 2. 5. 1942, stejně jako Rezoluce schůze čechoslováků v Londýně z 8. 11. 1942. - Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války, dok. č. 16 a 24.

se Sovětským svazem není možno vytvořit systém, jenž by zabezpečil tak dlouhé období míru, jak je ho třeba pro převýchovu německého národa a k získání jeho pro mírumilovnou práci se sousedy." 7) Byla to situace, v níž vláda nemohla déle váhat a přes všechny dosavadní odpor a nechuť musela svůj poměr k SSSR uspořádat.

Beneš se v únoru 1943 obrací na československého vyslance v Moskvě, Zdeňka Fierlingra, aby zjistil, zda je možno počítat s podepsáním smlouvy se Sovětským svazem, která by upravila otázky československo-sovětských vztahů v dalším průběhu války i v poválečném období. V březnu vznáší tentýž dotaz na sovětského velvyslance Bogomolova v Londýně. Již v dubnu sděluje lidový komisariát zahraničních věcí SSSR Benešovi, že sovětská vláda zásadně souhlasí s uzavřením smlouvy. V těchto měsících neopouští Beneš ještě myšlenku trojstranné smlouvy ČSR-SSSR-Polsko, chtěje tak alespoň částečně zachránit svoji koncepci polsko-československé federace. Dotazuje se sovětského velvyslance Bogomolova, co soudí sovětská vláda o možnosti trojstranné smlouvy o vzájemné pomoci mezi Polskem, Československem a Sovětským svazem. Činí tak přesto, že v této době byly již přerušeny diplomatické styky mezi Polskem a SSSR pro protisovětské stanovisko polské vlády a uplatňování neoprávněných územních nároků proti SSSR. Je proto pochopitelné, že tuto část Benešova návrhu pokládá vláda SSSR za neaktuální. 8)

Beneš i po těchto ujištěních zůstává opatrný a váhavý. Bez ohledu na zájem své země se rozhoduje nejdříve získat k uzavření smlouvy souhlas USA a Velké Británie. Využívá toho, že byl v dubnu pozván k osobnímu jednání s Rooseveltem. Informuje ho o jednání se Sověty a o smlouvě a Roosevelt dává svůj souhlas. Ne však Velká Británie, resp. Eden. Když ho Beneš seznámí se svým záměrem, Eden radí k odkladu a později v květnu žádá, aby Beneš smlouvu neuzavíral a omezil se na podpis společné deklarace se SSSR. 9) Mezi Benešem a Edenem probíhala řada jednání, při nichž Eden od podpisu smlouvy odrazoval a tvrdil dokonce, že Velká Británie má od SSSR příslib neuzavírat s malými zeměmi smlouvy o poválečném období. Takové ujednání však neexistovalo a Moskva to kategoricky odmítla. Stálé váhání a odkládání vzbudily v československé londýnské veřejnosti rozruch a obavy, které nabyly takového rozsahu,

7) Bohuslav Laštovík, V Londýně za války. Str. 261 - Státní rada byl poradní a kontrolní orgán londýnské vlády, vytvořený Benešem, původně jen z buržoazních stran. Budil navenek zdání parlamentu, avšak zákonodárnou iniciativu ani kompetenci neměl. Později v něm bylo i několik komunistů, avšak drtivá většina patřila buržoazii. Tím je usnesení pozoruhodnější. Nebylo ostatně jediné. Dne 19.5.1943 se usnesla Státní rada na prohlášení, jímž odsoudila protisovětskou politiku polskou.

8) Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války, 1941-1945, Dokumenty č. 34, 35, 38.

9) Tamtéž, Dok. č. 42, 48, 50.

že vláda na ně byla nucena reagovat. Čsl. vláda se usnesla dne 16. června 1943, že stojí za myšlenkou paktu se SSSR a že ho uskuteční. Dne 22. června učinila podobné prohlášení Státní rada. Dne 24. srpna však vyjádřil britský zahraniční úřad prezidentu republiky československé své přání, aby od smlouvy československo-sovětské bylo zatím upuštěno. Beneš se tomuto přání zcela podrobil s tím, že bez svolení Anglie nemůže smlouvu podepsat.¹⁰⁾ O podpisu smlouvy se jednalo však i nadále, vyměňovaly se návrhy mezi stranami a formovalo se její znění. Když konečně v říjnu 1943 změnila britská vláda své stanovisko, ohlásil Beneš svou návštěvu v Moskvě.

Jak je vidět, Beneš se spojenectvím nespíchal, přestože situací k němu byl tlačěn. Dával přednost dobrému poměru k Velké Británii před spojenectvím se SSSR. Ještě po dosažení dohody 27. 10. 1943 sdělil svému ministru zahraničí: "Jsem velmi spokojen s výsledkem, záleželo nám všem na tom, aby smlouva nebyla ujednána a podepsána přímo proti vůli a stanovisku Angličanů."¹¹⁾

Je to podivné jednání představitele země, která potřebuje podpory a pomoci při svém osvobození od fašismu a při dalším poválečném rozvoji a ještě podivnější představa o suverenitě, nezávislosti a nevměšování, které si ve smlouvě se SSSR dává přislíbit a garantovat.

II.

Po delších jednáních, při nichž se upřesňoval text smlouvy, schválila 5. 11. 1943 československá vláda její definitivní znění. Koncem listopadu odejel konečně Beneš do Moskvy, aby se osobně zúčastnil jednání o uzavření smlouvy, která pak byla 12. 12. 1943 slavnostně podepsána. Za ČSR podepsal ze zmocnění presidenta a v jeho plné moci smlouvu československý vyslanec v Moskvě, Zdeněk Fierlinger, za SSSR v plné moci presidia Nejvyššího sovětu ji podepsal V.M. Molotov.

Význam, který smlouvě přikládal SSSR, byl potvrzen přítomností nejvyšších státních činitelů při podepsání smlouvy: J.V. Stalina, M.I. Kalinina, J.J. Vorošilova a známého spisovatele A.J. Kornejčuka, který tehdy zastával funkci náměstka lidového komisaře zahraničních věcí. Za ČSR byli přítomni: president dr. E. Beneš, kancléř J. Smutný, gen. Nižborský a další. Státní rada byla zastoupena dr. B. Vrbenským.

Zajímavé jsou projevy, které čsl. činitelé přednesli při příleži-

¹⁰⁾ Zdeněk Fierlinger, Ve službách ČSR II. díl, str. 150-151. T ý ž, Československo-sovětské vztahy za Velké vlastenecké války 1941-1945. Dok. č. 63.

¹¹⁾ Tamtéž, Dok. č. 68.

tosti podpisu smlouvy. Dr. Beneš měl obsáhlý projev v Moskevském rozhlasu dne 21. prosince 1943. V projevu zhodnotil správně význam smlouvy, který viděl ve společném boji za porážku Německa, v upevnění trvalého přátelství a v poválečné spolupráci mezi národy obou stran a v tom, že smlouva zajistí "existenci sjednoceného národního státu československého".

Beneš pokládal za nutné ve svém projevu znovu zdůraznit nezávislost, suverenitu a princip nevměšování. Cíl byl zřejmý: uspokojit a uklidnit anglického spojence. Dále pak ještě zde akcentoval znovu přátelství a spolupráci polsko-československou přes současný antisovětiismus londýnských Poláků. Jistě spolupráce polsko-československá měla pro budoucnost nesmírný význam. Bylo ovšem nutné za tehdejší situace jasně diferencovat mezi polskou vládou a polským národem.

Státní ministr Dr. Hubert Ripka podával výklad o smlouvě dne 15. 12. 1943 Státní radě v Londýně. O jejím významu opakoval jen to, co řekl už Beneš. Stejně jako on poukázal na možnost, že se k smlouvě mohlo připojit Polsko. Přiznal, že zdržení dohody bylo zaviněno postojem Velké Británie a konstatoval, že smlouva byla uzavřena "v plné shodě s jednomyslnou vůlí národa v obsazené vlasti." Uvedl i starou koncepci Beneše, spojení Západu s Východem. Její smysl viděl v tom, že bude překážkou proti německému "Drang nach Osten". Německo však viděl jen jako každý jiný stát, pomlčel zcela o tom, že boj jde proti Německu fašistickému a ani slovo o protihitlerovské koalici.¹²⁾ V celém Ripkově projevu bylo zdůrazňováno upřímné přátelství k Sovětskému svazu a věrnost i v dobách let 1939-41. Tato část jeho řeči odporuje pravdě i chování londýnské vlády a Ripky samotného.

Zcela jiného rázu byl projev Klementa Gottwalda v moskevském rozhlasu dne 26. 12. 1943. Jako o úhlavním nepříteli mluvil o německém imperialismu a jeho nejhorší podobě - hitlerismu. Poukazoval na to, jak se celý bezpečnostní systém Československa v roce 1938 zhroutil, kdy zůstal Československu věrný jen Sovětský svaz. V uzavřené smlouvě viděl Klement Gottwald záruku naší budoucnosti. Nejen, že konstatoval výhody této smlouvy pro naše národy, ale poukazoval i na naši povinnost: požadoval rozvinutí aktivního boje proti nacismu na území naší země k urychlení konečného vítězství ve válce.¹³⁾

¹²⁾ Celý projev Beneše i zprávu Ripky viz v publikaci "Smlouva mezi Československem a Sovětským svazem o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci, a některé projevy o této smlouvě", str. 17-21 a str. 35-47. Ministerstvo informací 1945.

¹³⁾ Klement G o t t w a l d, Spisy, sv. XI., str. 273-277.

III.

Československo-sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci z 12. 12. 1943 nebyla zdaleka první smlouvou tohoto typu v naší historii. Předcházela jí smlouva o vzájemné pomoci mezi ČSR a SSSR z 16. 5. 1935. Bylo by možno sem zařadit i československo-sovětskou dohodu o válečné spolupráci u 18. 7. 1941, kterou SSSR jako první stát uznal československou londýnskou vládu *de iure* a ČSR se stalo členem protihitlerovské koalice. Patří sem i zvláštní vojenská dohoda z 27. 9. 1941, kterou bylo umožněno založit v SSSR čsl. vojenskou jednotku.¹⁴⁾

Všechny tyto tři smlouvy je nutno vidět ve vzájemné souvislosti, neboť Sovětský svaz nikdy neuznal rozpad Československa, neuznal mnichovský diktát a zvláštní notou odsoudil 15. března 1939 jako akt násilí.¹⁵⁾

Rozdíl mezi smlouvou o vzájemné pomoci mezi ČSR a SSSR z roku 1935 a z roku 1943 je však podstatný, a spočívá jak v situaci, v níž smlouva byla uzavírána, tak i v postavení partnerů i v obsahu smlouvy samé. V roce 1935 bylo Československo buržoazní republikou, typu imperialistického státu, vázanou na celý systém kapitalistických států. Jejími hlavními politickými partnery, byly imperialistické státy, Francie a Velká Británie, patřící celá léta k odpůrcům komunismu, státy zaměřené protisovětsky, jejichž politika byla protisovětsky orientována.

SSSR sám byl v té době značně izolován. I když ho uznala *de iure* většina států Evropy, ČSR až do r. 1934 mezi tyto státy nepatřila. SSSR stál v evropské politice zcela osamocen. Teprve v r. 1934 byl pozván ke vstupu do Společnosti národů (dále SN).

V r. 1943 byla ve všech směrech zcela jiná situace. ČSR byla státem okupovaným fašismem. Jeho vláda byla sice i nadále vládou buržoazního státu, žila však v emigraci a bylo jí jasné, že ČSR může být osvobozena jen za účasti SSSR. Po svém selhání v době Mnichova nemohla si dovolit již nikdy podobnou hru jako v r. 1938. Národy ČSR po těchto trpkých zkušenostech by takové vládě nikdy nedovolily návrat.

Dne 18. července 1941 uznal SSSR československou londýnskou vládu *de iure* a uzavřel s ní smlouvu o válečné spolupráci, při čemž slíbil pomoc při obnovení ČSR v předmnichovských hranicích.¹⁶⁾ Československá vláda v Londýně byla tedy již vázána smluvně a byla již účastna na pro-

14) Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války 1941-1945. Dokl.č.5.

15) Dokumenty ke studium mezinárodního práva a politiky, Praha 1957, str. 65.

16) Československo-sovětské vztahy v době Velké vlastenecké války 1941-1945, Dokl.č.3.

tifašistickém boji. Dokonce v té době již SSSR povolil zřízení československé vojenské jednotky na své půdě. Byla tedy tato vláda do značné míry na SSSR zainteresována.

Kromě toho byla začleněna do soustavy států, které byly součástí protihitlerovské koalice a účastnily se boje proti hitlerovskému Německu. Vláda ČSR byla zcela závislá na Velké Británii. Velká Británie pak již od 26. 5. 1942 podepsala se SSSR smlouvu o spojenectví ve válce a o vzájemné pomoci a spolupráci po válce. SSSR podepsal 11. června 1942 se Spojenými státy americkými dohodu "O zásadách vzájemné pomoci při vedení války proti agresí." Konečně československo-sovětské smlouvě předcházela teheránská konference a teheránská deklarace z 1. prosince, podle níž Spojené státy americké, Velká Británie a Sovětský svaz vyjádřily své rozhodnutí spolupracovat ve válce a míru a zničit armády Německa.¹⁷⁾

V r. 1943 se zásadně změnilo postavení Sovětského svazu. Již to nebyl izolovaný proletářský stát, ale vítězný SSSR, který porazil až dosud "nepřemožitelné nacistické armády" u Stalingradu a Kurska, v té době vyháněl již vetřelce ze své země a blížil se k hranicím ČSR. Dokázal sám, bez valné pomoci svých spojenců, bez druhé fronty, rozdrtit nejsilnější vojenské seskupení v historii, armády, které zatím vítězně pochodovaly Evropou, Afrikou a Asií a před nimiž se kácely armády velmocí jako domky z karet.

SSSR získal nesmírnou autoritu jako jediný stát, jenž dokázal porazit fašismus. Jeho mezinárodní autorita vzrostla nejen tímto samotným faktem. Byl to stát proletářský, který nesl tíhu boje proti fašismu a vítězil. Vlády kapitalistických států musely chtě nechtě dbát veřejného mínění lidu svých zemí. Za těchto okolností uzavření smlouvy kteroukoliv vládou se Sovětským svazem přinášelo pro uzavírající vládu velké výhody, značnou popularitu a kredit před lidovými masami. Sovětský svaz byl partnerem, s ním uzavřená smlouva musela být dodržena a nebylo možné ji jakkoli odsunout na vedlejší kolej jako v r. 1938. Ostatně bylo již řečeno, že dodržení smlouvy bylo vůbec podmínkou další existence vlády, která ji podepsala.

Ze všech těchto důvodů smlouva z r. 1943 měla zcela jiný charakter a dosah než smlouva z r. 1935.

Smlouva z r. 1935 nebyla pro ČSR příliš výhodná. Vzhledem k tomu, že ČSR byla produktem a partnerem versailleského diktátu, byla plně vázána na imperialistický systém, který z tohoto diktátu vzešel. Byla i signatářem Paktu o Společnosti národů a jejím členem. A tak smlouva se SSSR byla vázána na Pakt o Společnosti národů.

¹⁷⁾ Viz Teheránskou deklaraci z 1. 12. 1943 - Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky, str. 88 a 89, Praha 1957.

Podle ustanovení této smlouvy se pro poskytnutí skutečné pomoci vyžadovalo tolik formalit a procesních premis, že výsledek byl velmi zdlouhavý a pomoc by nakonec mohla přijít namnoze pozdě. Již podle čl. 1. smlouvy z r. 1935 v případě pouhé hrozby nebo nebezpečí útoku byly obě strany povinny se dříve poradit s Radou SN, která navrhne prostředky, jak takové hrozbě čelit. Podle čl. 2. smlouvy v případě skutečného útoku bylo opět nutné obrátit se na Radu SN a teprve po projednání v Radě měly obě strany volnou ruku ke vzájemné pomoci. I v případě přímého napadení podle čl. 3, smlouvy si strany sice vzájemně mohly poskytnout pomoc, avšak podle Paktu o SN opět Rada teprve doporučovala jednotlivým vládám, jaké opatření mají použít proti útočníkovi. Všechny tyto procedurální formality činily poskytnutí okamžité a účinné pomoci velmi problematickým. Nadto podle podpisového protokolu ke smlouvě podle čl. 2. byla možnost pomoci ČSR velmi omezena: "Obě vlády zároveň uznávají, že závazky vzájemné pomoci budou mezi nimi účinné jen potud, pokud tu budou podmínky předvídané touto smlouvou a pokud bude oběti útoku poskytnuta pomoc ze strany Francie".¹⁸⁾ Tato výhrada v čl. 2. dávala Francii možnost poskytnutí pomoci zcela zmařit. Není bez zájímavosti, že tuto výhradu prosadil do smlouvy Dr. Beneš, tehdy československý ministr zahraničí.¹⁹⁾

Jak již smlouva sovětsko-francouzská z r. 1935, tak smlouva československo-sovětská trpěla zásadním nedostatkem, který je obě znehodnotoval a činil pochybnými. Přes všechnu snahu SSSR se nedala ani Francie ani ČSR přimět k tomu, aby současně se smlouvou o vzájemné pomoci uzavřely příslušné vojenské dohody. Bez nich postrádaly obě smlouvy konkrétního základu.

Je možno položit otázku, proč smlouva byla uzavírána za takovýchto nevýhodných podmínek. Bylo již řečeno, že ČSR byla součástí vítězného bloku versailleského diktátu. To také určovalo celou její zahraniční politiku a pro její spojence bylo výhodné pomoc SSSR co nejvíce omezit a učinit ji odvislou na svém schválení, případně zamezit ji vůbec tím, že Francie pomoc neposkytne, jak se také v r. 1938 skutečně stalo. ČSR tedy uzavírala smlouvu, jak jí to diktovaly mezinárodní vztahy a jak to československé buržoazii také vyhovovalo.

SSSR, prováděje důslednou mírovou politiku, se snažil navázat styky a poskytnout pomoc každému, kdo by byl agresorem napaden. Činil tak jako člen SN i za těchto podmínek a dokumentoval tak před celým světem svou vůli zachovat mír.²⁰⁾

18) Znění smlouvy o vzájemné pomoci mezi ČSR a SSSR ze 16. května 1935 včetně podpisového protokolu viz ve Sb. z. 195/35.

19) Dějiny diplomacie, III. díl, Praha 1967, str. 617.

IV.

Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci z 12. 12. 1943 dává ČSR zcela nové možnosti získat pomoc a mít záruku, že v případě potřeby se jí pomoci skutečně dostane. Bylo již řečeno, že SSSR byl ve zcela jiné situaci a měl volné ruce při uzavírání smlouvy. Stejně tak byly zcela jiné mezinárodní podmínky. A tak SSSR přes svou tíživou vojenskou situaci, kdy nesl zcela sám tíhu války, jednal s ČSR velmi velkoryse a opět dokumentoval před celým světem vůli osvobodit potlačené národy z područí fašismu.

V první řadě zdůraznila smlouva právní kontinuitu československého státu i vlády ČSR tím, že v úvodním článku prohlásila, že se jedná o pozměnění a doplnění smlouvy z 16. 4. 1935. Pokládala tedy tuto smlouvu za stále platnou, i když již neodpovídala požadavkům doby.

Smlouva nebyla vázána na žádný jiný smluvní systém, dokonce ani na spojenecké smlouvy, které již v té době měl SSSR s Velkou Británií či na moskevskou deklaraci čtyř mocností o obecné bezpečnosti z 1. listopadu 1943 nebo deklaraci teheránskou.²¹⁾ Tak byla oběma státům otevřena cesta ke spolupráci a nebylo již možné, aby eventuální pomoc, kdyby ji jeden ze smluvních států potřeboval - třetí strana mohla jakkoli oddalovat, podmiňovat nebo ji dokonce zmařit.

Čl. 1. stanovil vzájemný závazek vojenské a jiné pomoci a podpory všeho druhu v současné válce proti Německu a všem jeho spojencům. Nejen však to; stejně stanovil sjednotit se v politice vzájemného přátelství a přátelské poválečné spolupráce.

Smlouvou mohla ČSR jediné získat, vždyť jakoukoliv pomoc mohl v té době poskytovat pouze SSSR Československu, a ne naopak. V té době bylo jasné, že SSSR, i když dosud na válečných frontách osamocen, v tomto boji zvítězí. Byl proto schopen pomoc nejen slíbit, ale i opravdu poskytnout; bezpodmínečnost této smlouvy a její výhodnost pro ČSR pokládám za její nejzákladnější rysy.

V čl. 2. se strany zavázaly nevésti bez vzájemné dohody žádná jednání s hitlerovskou vládou a nesjednávat žádné příměří či mírové smlou-

20) Je dnes dostatečně známo, že SSSR šel v r. 1938 daleko za rámec těchto smluvních závazků. Byl ochoten ČSR poskytnout pomoc i v případě, že by SN nezasáhla. ČSR šel této ochoty nevyužila, ba ani nevyužila všech možností, které jí dávaly ustanovení o SN. Vždyť ČSR nevyslala na jednání SN v Ženevě, kde Litvinov hájil osud Československa, ani svého zástupce.

21) Moskevskou deklaraci vydaly vlády Spojených států, Spojeného království, SSSR a Číny. Jejím cílem byla porážka nacistického Německa a udržení mezinárodního míru a bezpečnosti po skončení války. Teheránská deklarace, podepsaná Rooseveltem, Stalinem a Churchilem, vyjadřovala rozhodnutí zastoupených národů "spolupracovat ve válce i míru, který bude následovat". - Plné znění obou dokumentů viz: Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky, str. 83-89, Praha 1957.

vy s Německem nebo jeho spojenci. Toto ustanovení nesměřovalo jen k získání záruk, aby se SSSR neocítl v nevýhodné a nepředvídané situaci jednáním svého spojence. Poskytovalo především ČSR ochranu před uzavřením dohod, které by při jejím slabém postavení mohly být pro ni nebezpečné.²²⁾

Čl. 3. potvrdil znovu kontinuitu ČSR, když se dovolával zásad smlouvy z 16. 4. 1935. Zajišťoval oběma stranám vzájemnou pomoc pro případ, že by po válce Německo obnovilo svou válečnou politiku a zavleklo některou ze stran do válečných akcí s Německem.

Počítalo se s možným imperialistickým vývojem, který by ohrozil Československo. Není sporu o tom, že toto ustanovení i dnes hraje roli významného faktoru pro udržení míru v Evropě. Pro Československo mělo však v době, kdy ještě neexistovala Varšavská smlouva, životní význam.

Čl. 4. je projevem skutečného proletářského internacionalismu, vlastního socialistickému systému. Zaručuje respektování vzájemné nezávislosti a svrchovanosti, nevměšování a veškerou hospodářskou pomoc po válce. Je jasné, že zde je zamýšlena pomoc SSSR poskytovaná ČSR. Československo po pět let okupované a Německem vykořisťované by se bez takové pomoci nemohlo vůbec zkonsolidovat.

Čl. 5. ukládá oběma stranám povinnost neuzavírat spojení a neúčastnit se koalicí namířených proti některé ze smluvních stran.

V čl. 6. se jedná o době platnosti smlouvy.

Doba platnosti byla stanovena na dvacet roků. Pokud jedna ze stran před uplynutím této lhůty neoznámí své rozhodnutí smlouvu vypovědět, prodlužuje se smlouva automaticky o dalších pět roků. Dlouhodobost smlouvy byla pro ČSR nesmírně výhodná. Zajišťovala bez dalších jednání bezpečnou existenci ČSR a zajišťovala jí tak dlouhou dobu pomoc všeho druhu. Přitom opět to byla ČSR a nikoliv SSSR, kdo s pomocí musel nezbytně počítat. Jen obnova škod napáchaných válkou a obnovení československého hospodářství, zásobování a výroby si vyžadovaly obrovské podpory. SSSR na sebe bral nesmírný závazek, když se uváží, jak sám byl válkou postižen. Je nadbytečné konstatovat, že SSSR smlouvu plnil, jak ve válce, tak po ní. Např. v r. 1947 mohla ČSR zajistit zásobování obyvatelstva pouze za pomoci SSSR. Stejně tak by bylo možno uvést celou řadu faktů od skončení války až po dnešní den.²³⁾

Protokolem ke smlouvě bylo zajištěno, že kterákoliv země sousedící s ČSR nebo SSSR, může se státi spolusignatářem smlouvy, která se tak změní v třístranný pakt.

²²⁾ Určité porušení této dohody by bylo možno spatřovat v příměří, které 5. 5. 1945 uzavřela Česká národní rada a dohodě, již poskytla nacistickým armádám možnost volného odchodu z Prahy na západ.

²³⁾ Plné znění smlouvy z 12. 12. 1943 viz Sb. z. 11/46.

Československá strana měla na mysli Polsko. Stále se zde prolíná ještě koncepce Beneše o československo-polské federaci bez ohledu na to, že v té době polská emigrace zaujala protisovětské stanovisko a odmítala i politiku ČSR. SSSR naopak tuto podmínku sám navrhl. Správně rozlišoval mezi buržoazním zahraničním polským odbojem a mezi lidovým hnutím odporu v Polsku. Sledoval možnost vývoje v Polsku a změnu situace v tom směru, že polský lid po válce vyřeší situaci sám a rozhodne o vývoji Polska. A pro tuto eventualitu je připojen právě uvedený dodatkový protokol.

Československo-sovětská smlouva z 12. 12. 1943 zůstala skutečně v plné platnosti celých dvacet let. Poněvadž pak po jejich uplynutí nebyla žádnou ze stran vypovězena, pokračovalo se i nadále v plodných stycích, které přinesly Československu nejen svobodu v r. 1945, ale širokou míru pomoci ve všech směrech po celé období budování socialismu v naší zemi. Není na místě zde vypočítávat, co vše touto smlouvou ČSR získala a jak obsáhlá byla pomoc SSSR za celá ta léta. Nijak nepřezneme, budeme-li stručně konstatovat: bez sovětské pomoci by ČSSR nikdy nedošla tak daleko, jako je dnes.

Závěrem je však nutno konstatovat, že smlouva z 12. 12. 1943 byla vystřídána novou Smlouvou o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a SSSR, podepsanou oběma stranami dne 6. 5. 1970.

V mezidobí se totiž zcela změnily mezinárodní a politické poměry ve světě a zejména v zemích obou signatářů. Upevnily se pozice socialismu v celém světě, vznikla světová socialistická soustava a bylo proraženo kapitalistické obklíčení. Obě signatářské země dosáhly při budování socialismu a komunismu úspěchů, které nejen dávají možnost, ale v duchu proletářského internacionalismu zavazují strany spolupracovat daleko více, než bylo možné v r. 1943.

Proto byla vložena do nové smlouvy nejen veškerá pomoc vojenská v případě ozbrojeného útoku proti jedné ze smluvních stran, který bude pokládán za útok na kteroukoliv z nich (čl. 10), ale pomoc a spolupráce byla rozšířena na všechny oblasti života národů obou států. Smlouva zajišťuje věčné nerozborné přátelství, hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci, ekonomickou integraci, spolupráci v oblasti vědy, školství, literatury a umění, tisku, rozhlasu, filmu, televize, zdravotnictví, turistiky, tělesné výchovy a v jiných oblastech. (čl. 1., 2., 3)

Za daleko nejvýznamnější pokládám konstatování čl. 5., kde se strany zavazují "... podnikat nutná opatření k ochraně socialistických vymožeností lidu, bezpečnosti a nezávislosti obou zemí."

A konečně v čl. 7. a 8. úkoly, které s plnou odpovědností mohou převzít jen socialistické státy, vědomé si své síly a významu: obrana světového míru a bezpečnosti národů před úklady agresivních sil impe-

rialismu a reakce: vytvoření účinného systému bezpečnosti evropské na základě kolektivního snažení všech evropských států.²⁴⁾ Tak prozatím vrcholí naše spojenecké svazky se SSSR, které byly zahájeny smlouvou z 12. 12. 1943. Tam je začátek tohoto dlouhodobého procesu, který přináší prospěch celému socialistickému táboru, ale především naší vlasti.

²⁴⁾ Znění smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a SSSR viz 67/70 Sb.

ЧЕХОСЛОВАЦКО-СОВЕТСКИЙ ДОГОВОР ОТ 12 ДЕКАБРЯ 1943 Г. — ОСНОВА СОТРУДНИЧЕСТВА И ДРУЖБЫ

Богумил Кучера

(Резюме)

Чехословацко-советский договор от 12 декабря 1943 года о дружбе, взаимной помощи и послевоенном сотрудничестве — знаменательный документ исторического значения. Он — краеугольный камень последующей внешней политики Чехословакии.

Заключение этого договора в 1943 году означало коренной поворот во всей нашей внешней политике. Вместе с тем его заключение стало основой социалистического развития нашей страны.

Заключение этого договора происходило в сложной обстановке. В то время Чехословакия была капиталистическим государством и в своей внешней политике она полностью зависела, в первую очередь, от Великобритании. Преодоление этих моментов, завершением которого было подписание договора в Москве в декабре 1943 г. представляет собой длительную эволюцию, в течение которой нужно было убрать с дороги ряд препятствий. В процессе этого преодоления главную роль сыграли неустанно растущее международное значение СССР, его миролюбивая политика социалистического государства. Известное влияние при этом оказала и систематическая боевая работа КПЧ внутри страны и за границей, равно как и рост политической сознательности народных масс в Чехословакии и их упорная борьба с фашистскими оккупантами.

Сам договор был свидетельством демократической внешней политики СССР, его миролюбия и верности принципам пролетарского интернационализма. Этот договор приносил Чехословакии лишь выгоды, тогда как СССР бескорыстно брал на себя обязанности и обязательства, что ясно вытекает из его содержания.

В своей статье автор стремится дать описание событий, сопровождавших заключение договора, а также изложить изменения в позиции чехословацкого правительства и тогдашнего президента д-ра Эдуарда Бенеша.

Анализируя договор автор указывает на его значение для положения Чехословакии и для ее послевоенного развития.

Естественно, что автор не забывает и предшествующий Чехословацко-советский договор 1935 года, заключенный при совершенно других обстоя-

тельствах, чем договор 1943 года. В заключение автор кратко излагает содержание последнего Чехословацко-советского договора, подписанного в Праге 6 мая 1970 г., указывая на отличия его от предшествующего договора и его огромное значения для развития Чехословакии и ее международного положения.